

ЗАКАРПАТТЯ — історико-географічний край у південно-західній частині України. Розташ. за гол. вододіл. карпат. хребтом у передгір'ях та на схилах Карпат і в частині низовини у бас. р. Тиса. У різні часи край називали «Угорська Русь», «Підкарпатська Русь», «Карпатська Україна» та «Закарпатська Україна» (у публіцист. літературі після 1920 в УСРР та на еміграції). Межує на Пд. Зх. з Угорщиною, на Зх. зі Словаччиною, на Пн. з Польщею, на Пн. Сх. та Сх. з Галичиною, на Пд. з Румунією. Від 1946 осн. частину З. становить **Закарпатська область** у складі України. До етніч. укр. тер. З. належать на Пд. Сх. *Мараморощина* (нині у складі Румунії) і на Зх. — *Пряшівщина* (у складі Словаччини). Площа З. у межах України становить 12,8 тис. км², насел. — понад 1,2 млн осіб.

Початки заселення З. сягають палеолітич. доби (див. **Королеве**). В освоєнні тер. З. здавна гол. роль відігравало укр. насел., яке прибувало з Пн. Сх. й оселялося на пд. схилах Карпат і низинах. Особливо швидко З. почало заселятися у період неоліту (6–4 тис. до н. е.). Тут знайдено чимало предметів часів мідного, бронз. та заліз. віків. Помірно континентал. клімат і природні багатства З. зробили цю місцевість привабливою для проживання. На цій тер. свого часу осіли фракій. племена, які залишили після себе пам'ятки куштановицької культури, та кельти, репрезентовані пам'ятками *латенської культури*. У 2 ст. н. е. частину З. приєднано до рим. провінції Дакія. За археол. даними, від 2 ст. н. е. тут осіло хлібороб. слов'ян. насел. — білі хорвати, матеріал. й духовна культура яких була тісно пов'язана з культурою сх.-слов'ян. племен, які населяли *Прикарпаття*, **Волинь**, *Придністров'я* і *Придніпров'я*. У 9–10 ст. З. входило до складу Болгар. держави, а від 2-ї пол. 10 ст. перебувало у сфері впливу Київ. Русі, про що свідчить, зокрема, міграція на цю тер. насел. із Прикарпаття. Відтоді тут закріпилася назва «Русь» і похідна назва «русини», яка збереглася дотепер. Після смерті київ. князя Володимира Святославича (1015) угор. король Стефан I прилучив З. до Угорщини, а його син Емеріх отримав титул «князь русинів». Відтоді і до поч. 20 ст. З. перебувало під владою Угорщини і мало назву «Угорська Русь». Поступово в краї поширювалася адм.-тер. система Угорщини (жупи-комітати; тер. З. і прилеглі землі було поділено між 7-ма жупами і тільки 2 з них — Угочан. та Берез. — охоплювали лише закарп. землі). Загалом поглиблювався процес феодалізації, утворювалося магнат. землеволодіння, причому панівна верства насел. на З. складалася з угорців, а кріпаками тут були русини (українці). Закарп. русини-українці брали активну участь у повстаннях проти угор. феодалів, зокрема в очоленому князем Ференцом II

Ракоці (1703–11), за що отримали від нього почесну назву «найвірнішого народу». Тісні зв'язки З. з укр. землями ніколи не переривалися. Край у духовно-культур. і соц.-екон. відношеннях розвивався переважно у тих напрямках, що й укр. землі на Сх. від Карпат. Із Києва, **Галича** давнього та ін. руських міст сюди доставляли церк. книги, які потім переписували у монастирях краю. Закарпатці приїжджали до Києва, вчили слов'ян. грамоту в Києво-Печер. монастирі. Розширенню зв'язків з ін. укр. землями й розвитку культури та православ'я сприяла поява в Мукачеві. домінії наприкінці 14 ст. поділ. князя Федора Коріятовича, який збудував у Мукачевому замок і монастир, поширив свою владу на **Земплин** та Мараморош. Після поразки угорців у битві з турками під Могачем (1526) і поділу Угорщини між Осман. імперією, Австрією та Трансильван. князівством Пряшівщина й Ужгород опинилися у складі Австрії (від 1867 — Австро-Угорщина), а сх. частина З. — у складі Трансильван. князівства. Після австро-турец. війни 1683–99 за договором, підписаним на Карловиц. конгресі 1698–99, до Австрії відійшла і пд.-сх. частина З. Зберегти свою мову і нац.-культурну самобутність закарп. русинам-українцям та укр. селянам, які переселилися на З. з ін. регіонів України, допомагала їхня реліг. окремішність у тодіш. катол. середовищі. 1491 датована перша докум. згадка про православну єпархію в Мукачевому. 1646 після прийняття церк. унії в Ужгороді укр. священство зх. частини З. прийняло католицизм у сх. обряді. Служба Божа правилася на З., як і на Зх. Україні, укр. та церк.-слов'ян. мовами. Однак після прийняття унії розпочався конфлікт між православними й греко-католиками, який мав не лише реліг., але й політ. підтекст (пов'язаний з боротьбою між католицизмом і протестантизмом в Угорщині). Православна Церква З. перебувала в занепаді, духовенство було малоосвічене, закріпачене і залежне від угор. магнатів, які намагалися провести реформац. зміни у православ. парафіях. Від кін. 18 ст. унія запроваджена по всьому З. У 17–18 ст. посиленна мадяризація наштовхнулася на опір Церкви, а в 19 ст. призвела до поширення *москвофільства*. У серед. та 2-й пол. 19 ст. охопила хвиля нац.-культур. відродження. У цей час розгорнули активну літ. й громад.-культурну діяльність І. Базилович, В. Довгович, М. Лучкай, О. Духнович, **А. Добрянський**, А. Кралицький, О. Павлович та ін. Окремі з них, не знайшовши застосування своїх інтелектуал. сил у краї, подалися до Рос. імперії, а ті, що залишилися, очолили в 19 ст. процес нац.-культур. відродження краю й рух опору панів. колам Угорщини, які провадили політику мадяризації місц. населення. Щоправда, цей процес через низку причин набув досить

відсут. русофіл. забарвлення, аж до утвердження як літ. «русинської мови», яка була, по суті, «язичієм» — сумішшю церк.-слов'ян., рос. та укр. мов. Це призвело до того, що до поч. 20 ст. корінне укр. насел. З. не визнавало самоназву «українці» й називало себе «руснаками», «руси́нами», «руськими людьми» (див. *Русинство*). Водночас завдяки діяльності актив. громад.-культур. діячів серед насел. З. набули поширення ідеї об'єднання слов'ян у боротьбі з нац. і соц. гнобленням. Зокрема А. Добрянському та О. Духновичу належить ідея створення на правах «культурно-нац. автономії» у складі Австр. федератив. конституц. монархії окремого «коронного краю» закарп. і галиц. русинів, яка ґрунтувалася б на «кровній спорідненості» та «істор. правах русинів». Угорщина всіляко перешкоджала культур. й політ. зближенню закарпатців із галичанами, а після утворення 1867 Австро-Угорщини посилювала курс на мадяризацію насел. краю, зокрема через підтримку греко-католиків і заміну кирилиці лат. алфавітом. Селян. реформа 1848 у Галичині, на Буковині та З. призвела до малоземелля й повної залежності закарп. селян від поміщиків та лихварів, що змусило багатьох селян емігрувати до Пн. та Пд. Америки (за різними даними, кількість емігрантів із З. до США на 1914 становила від 100 до 300 тис. осіб). Не запобігла зубожінню закарпатців і *«Верховинська господарча акція»*, спрямована на піднесення економіки й покращення становища селянства З. Поч. 20 ст. характеризувався, з одного боку, посиленням асимілятор. політики угор. уряду (запровадження угор. мови в церк. школах згідно з т. зв. законами А. Аппоньї 1902 і 1907, денаціоналізація місц. інтелігенції тощо) та новою хвилею москвофіл. пропаганди, з ін. — постановням народовец. (нац.-укр.) течії в культур. житті краю, що виникла в колі передової частини нац. інтелігенції (Ю.-К. Жаткович, А. Волошин, Г. Стрипський, В. Гаджеґа та ін.), яка прагнула писати українською мовою. Після розпаду Австро-Угорщини (1918) внаслідок поразки в 1-й світ. війні, під впливом рев. подій у Росії та проголошення в сх. і зх. регіонах України укр. держ. утворень — *Української Народної Республіки* та *Західноукраїнської Народної Республіки*, народовец. рух на З. набув політ. забарвлення. Укр. закарпатці були невдоволені обмеженою автономією З. під назвою «Руська країна» в складі проголошеної Угор. нар. респ. (закон угор. уряду від 21 грудня 1918 «Про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині»). Тому спочатку з'їзди нар. рад у містах Стара-Любовня (нині у Словаччині), Свалява та Мараморш-Сіґет (нині Сіґету-Мармацієй; у Румунії) у листопаді і грудні 1918, а невдовзі 21 січня 1919 Всенар. збори угор. русинів у м. Хуст (420 обраних делегатів від 175-ти насел. пунктів З.) прийняли ухвали про возз'єднання З. з Великою Україною. Однак долю краю вирішили держави-переможниці Антанти на Париз. мирній конф. 1919–20: за Сен-Жермен. мирним договором 1919 З. під назвою «Підкарпатська Русь» уві-

йшла до складу новоутвор. Чехо-Словаччини з «наданням їй щонайширшої автономії». На це рішення вплинули як тогочасні міжнар. обставини, так і угода закарп. еміграції в США з лідерами Чехо-Словаччини і результати плебісциту серед амер. русинів у листопаді 1918 щодо майбутнього рідного краю. Майже 20-річне перебування З. у складі Чехо-Словаччини мало для насел. чимало й позитив. наслідків: у період між двома світ. війнами умови життя закарп. українців були значно кращими, ніж в українців, які перебували під угор., румун., польс. та рад. владами. Щоправда, надання повної автономії З. через об'єктивні й суб'єктивні причини тривалий час затягувалося чехо-словац. урядом. Лише під впливом міжнар. подій і внутр.-політ. кризи, викликані нім. диктатором (див. *Мюнхенська угода 1938*), чехо-словац. уряд змушений був надати автономію краєві: 11 жовтня 1938 призначений 1-й автоном. уряд Підкарп. Русі на чолі з А. Бродієм — лідером русофіл. напрямку, який проводив проугор. політику. 26 жовтня 1938 сформовано новий автоном. уряд краю на чолі з А. Волошином, який у склад. умовах розпочав будівництво карпато-укр. автоном. держави у складі федерат. Чехо-Словаччини. За рішеннями 1-го Віден. арбітражу Німеччини та Італії від 2 листопада 1938 (див. *Віденські арбітражі*) пд.-зх. р-ни З. з містами Ужгород, Мукачеве, Берегове (понад 12 % тер. краю) передано Угорщині. Уряд А. Волошина перебрався до м. Хуст, де 12 лютого 1939 відбулися вибори до сойму (парламенту) краю. 15 березня 1939 сойм проголосив незалежність *Карпатської України* й обрав її президентом А. Волошина. Того ж дня за згодою Німеччини угор. війська почали окупацію щойно проголошеної Української Держави і протягом трьох днів захопили все З. Уряд А. Волошина та багато укр. політ. і культур. діячів емігрували за кордон, а ті, хто залишилися, зазнали репресій. Угор. окупації покладено край восени 1944, коли до З. прийшли рад. війська. 26 листопада 1944 на з'їзді нар. комітетів у Мукачевому прийнято Маніфест про вихід З. зі складу Чехо-Словаччини та возз'єднання краю з ін. укр. землями у складі УРСР. 29 червня 1945 у Москві підписано Договір між СРСР і Чехо-Словаччиною про Закарпатську Україну, що стало завершенням об'єднання практично всіх укр. земель (Пряшівщина залишилася у Чехо-Словаччині). На тер. З. указом Президії ВР СРСР 22 січня 1946 утвор. Закарп. обл. як окрему адм. одиницю у складі УРСР.

З етногр. погляду у гір. частині З. розселено три етногр. групи укр. горян, які із суміж. пн. (галиц.) зоною утворюють істор.-етногр. р-ни — *Гуцульщину*, *Бойківщину* і *Лемківщину*. Підгір. і низовинна частина З. характерна тим, що тут поруч з українцями значно густіше, ніж у горах, проживають розсіяно та компакт. групами представники ін. народів (угорці, румуни, словаки, чехи, цигани). Багатовікове співжиття українців-закарпатців з ін. нац. меншинами залишило свій слід у різних сферах їх побуту і традиціях духов. та

матеріал. культури. У нар. госп-ві, одязі, промислах і ремеслах, харчуванні, звичаях, обрядах, розмов. мові поєднуються різні етногр. й етнічні взаємовпливи. Водночас у цьому склад. комплексі культур. перехрещень, нашарувань і впливів чітко простежується визначальність у всіх компонентах традиц.-побут. культури, у мові, релігії, нац. самосвідомості укр. етнокультур. спільності. Найяскравіше це виявляється у надзвичайно багатому фольклорі й нар. мистецтві закарп. українців.

Рекомендована література

1. Петров А. Материалы для истории Угорской Руси. Т. 1-7. С.-Петербург, 1905-14;
2. Пачовський В. Історія Подкарпатської Руси. Т. 1-2. Уж., 1920-22;
3. Петров А. К вопросу о словенско-русской этнографической границе. Уж., 1923;
4. Його ж. Задачи карпаторусской историографии. Прага, 1930;
5. Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Руси. Т. 1. Уж., 1936, Т. 2. Прага, 1938;
6. Борщак І. Карпатська Україна в міжнародній грі. Л., 1938;
7. Пачовський В. Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України: Нарис історії з мапою. Л., 1938;
8. Його ж. Історія Закарпаття. Мюнхен, 1945;
9. Росоха С. Сойм Карпатської України. Вінніпег, 1949;
10. Балагурі Е., Пепяк С. Закарпаття – земля слов'янська. Уж., 1976;
11. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: Істор.-літ. нарис. Уж., 1991;
12. Шандор В. Закарпаття: Істор.-правний нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк, 1992;
13. Нариси історії Закарпаття. Т. 1-3. Уж., 1993, 1995;
14. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Уж., 1993, 1996, 2002;
15. Магочі П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) / Пер. з англ. Уж., 1994;
16. Макара М. П. Закарпатська Україна: Шлях до возз'єднання, досвід розвитку. Уж., 1995;
17. Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському контексті. Т. 1-2. Уж., 1997;
18. Закарпаття в етнополітичному вимірі. К., 2008.

С. В. Віднянський

Бібліографічний опис:

Закарпаття / С. В. Віднянський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-14638>. – Останнє поновлення : 2023.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).